

САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА X

Уређивачки одбор

др Дејан Ајдачић, професор, Универзитет у Гдањску
др Милина Ивановић Баришић, виши научни сарадник, Етнографски институт САНУ,
Београд

др Смиљана Ђорђевић Белић, виши научни сарадник, Институт за књижевност и
уметност, Београд

мр Станиша Војиновић, историчар књижевности, Београд

академик Нада Милошевић Ђорђевић, Српска академија наука и уметности, Београд

др Бранко Златковић, виши научни сарадник, Институт за књижевност и уметност,
Београд

др Александар Јерков, редовни професор, Универзитетска библиотека „Светозар
Марковић”, Београд

др Јелена Јовановић, дописни члан САНУ, Музиколошки институт, Београд

др Саша Кнежевић, редовни професор, Филозофски факултет, Пале

др Светлана Королева, доцент, Пермски државни универзитет (ПГНИУ), Перм

др Данка Лајић Михајловић, научни саветник, Музиколошки институт САНУ, Београд

др Андреј Мороз, редовни професор, Филолошки факултет МГУ, Москва

др Веселка Тончева, доцент, Институт за етнологију и фолклористику с Етнографским
музејем БАН, Софија

Игор Петровић, Општина Топола

др Валентина Питулић, редовни професор, Филозофски факултет, Косовска
Митровица

др Љубинко Раденковић, дописни члан САНУ, Београд

др Биљана Сикимић, научни саветник, Балканолошки институт САНУ, Београд

др Бошко Сувајџић, редовни професор, Филолошки факултет, Београд

др Габријела Шуберт, редовни професор, инострани члан САНУ, Универзитет
„Фридрих Шилер”, Јена

Рецензенти

др Срђан Атанасовски, др Милина Ивановић Баришић, др Гордана Благојевић,
др Станоје Бојанин, др Смиљана Ђорђевић Белић, мр Станиша Војиновић,
др Лидија Делић, др Љиљана Пешикан Љуштановић, др Ђорђина Трубарац Матић
др Данка Лајић Михајловић, др Горица Најденова, др Слободан Наумовић,
др Данијела Поповић Николић, др Александра Павићевић, др Јеленка Пандуревић,
др Љубинко Раденковић, др Снежана Самарџија, др Биљана Сикимић,
др Бошко Сувајџић, др Ивица Тодоровић,

Одржавање скупа помогли

Општина Топола
Министарство културе и информисања Републике Србије

САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА X

Тематски зборник радова

Уредници

др Јелена Јовановић, дописни члан САНУ
др Бранко Златковић, виши научни сарадник

Удружење фолклориста Србије, Београд
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд
Културни центар Топола

Београд – Топола
2022

САДРЖАЈ

УВОДНА РЕЧ.....9

I УСТАНЦИ, РОДОНАЧЕЛНИЦИ И ЊИХОВЕ ТЕКОВИНЕ У УСМЕНОЈ ТРАДИЦИЈИ

Дејан М. Илић
ФОЛКЛОРНИ ЛИК ХЕРЦЕГА СТЕФАНА.....13

Бранко Р. Златковић
ПИЈЕЊЕ (И ТРПЕЗА) – ОПШТА КАРАКТЕРНА МЕСТА
У БИОГРАФИЈАМА УСТАНИКА И ЊИХОВИХ САВРЕМЕНИКА.....31

Дејан С. Крстић
ПРЕДАЊА О ПОРЕКЛУ ХАЈДУК ВЕЉКА ПЕТРОВИЋА
И О ЊЕГОВИМ ОДНОСИМА СА РОДБИНОМ
У ЦРНОЈ РЕЦИ И ТИМОКУ.....55

Драгољуб Ж. Перић
НАКОН СЕБЕ СПОМЕН ОСТАВИТИ:
СТРАТЕГИЈЕ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈЕ „ИСТОРИЈСКОГ” И „БИОГРАФСКОГ”
ВРЕМЕНА У УСТАНИЧКОЈ ЕПИЦИ ФИЛИПА ВИШЊИЋА.....73

Милан Д. Вурдеља
ИЗМЕЂУ „КУБУРА И ТОПОВА” С ЈЕДНЕ, ТЕ „СКУПОЦЈЕНОГ МИТА”
С ДРУГЕ СТРАНЕ: ОСВРТ НА ЕСЕЈ *О СТОПЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦИ УСТАНКА*
МИРОСЛАВА КРЛЕЖЕ89

Јована Д. Милованчевић
ОБЛИКОВАЊЕ ПРИПОВЕДНОГ ПОРТРЕТА ПРИНЦА
ТОМИСЛАВА КАРАЂОРЂЕВИЋА У СЕЋАЊИМА ЖИТЕЉА ТОПОЛЕ.....97

Galya Stepanovna Grozdanova-Radeva
MUSICAL FOLKLORE REPRESENTED
IN THE WORKS OF BULGARIAN MILITARY CONDUCTORS.....113

II ВИНОВА ЛОЗА, ГРОЖЂЕ И ВИНО У СЛОВЕНСКИМ КУЛТУРАМА

Снежана Д. Самарџија
САВИЛА СЕ БЕЛА ЛОЗА ВИНОВА. СИМБОЛИКА ВИНОВЕ ЛОЗЕ
У СРПСКОМ УСМЕНОМ СТВАРАЛАШТВУ.....129

Биљана Сикимић
ВИНОВА ЛОЗА И ВИНО: САКРАЛНА И ПРОФАНА ПЕРСПЕКТИВА
ТРАДИЦИОНАЛНЕ ЗАГОНЕТКЕ.....151

Бошко Ј. Сувајић КО, КАКО И ЗАШТО ПИЈЕ ВИНО У НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ?.....	167
Данијела Р. Петковић ПИЋЕ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИХ ЕПСКИХ ЈУНАКА И РУСКИХ БОГАТИРА.....	189
Наташа С. Дракулић Козић МЕДИЈАТОРСКА СИМБОЛИКА ВИНОВЕ ЛОЗЕ У СРПСКИМ УСМЕНИМ ЕПСКИМ ПЕСМАМА.....	199
Александра Д. Матић САКРАЛНЕ И КЊИЖЕВНЕ ДИМЕНЗИЈЕ РЕПРЕЗЕНТАЦИЈЕ ПРОСТОРА ВИНОГРАДА У УСМЕНОМ И ПИСАНОМ СТВАРАЛАШТВУ.....	215
Љубинко Р. Раденковић СИМБОЛИКА БАЧВЕ У НАРОДНОЈ КУЛТУРИ – НЕКЕ СЛОВЕНСКЕ ПАРАЛЕЛЕ.....	227
Дејан С. Крстић КУЛТ ВИНОВЕ ЛОЗЕ И ВИНА У ТИМОКУ И ЗАГЛАВКУ.....	239
Милина М. Ивановић Баришић ГРОЖЂЕ И ВИНО У СРПСКИМ НАРОДНИМ ОБИЧАЈИМА.....	267
Марина Н. Штетић <i>МЕРТИК ВИНСКИ</i> – ВИНО КАО ДЕО ИСХРАНЕ У ЦРКВЕНОМ И СВЕТОВНОМ ЖИВОТУ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ.....	279
Данијела Б. Васић АЛКОХОЛНО ПИЋЕ <i>САКЕ</i> У НАЈСТАРИЈИМ ЗАПИСИМА.....	305
Веселка М. Тончева „СЪТВОРЕНАТА” ТРАДИЦИЈА: <i>ПРАЗНИК НА БОГОВЕТЕ НА ВИНОТО</i> В СЕЛО ИЛИНДЕНЦИ, ОБЛАСТ БЛАГОЕВГРАД.....	317
Биљана М. Анђелковић ПРОИЗВОДЊА ВИНА У МАНАСТИРУ КОПОРИН: „ПОВРАТАК ТРАДИЦИЈИ” И/ИЛИ „ОДЛАЗАК НА ТРЖИШТЕ”?.....	329
Богдан Д. Дражета, Зорана С. Гуја Дражета КУЛТУРА УЗГОЈА ВИНОВЕ ЛОЗЕ И ПЕВАЊА О ЊОЈ МЕЂУ ПОЈЕДИНИМ ПРИПАДНИЦИМА СРБА, БОШЊАКА И ХРВАТА У СРБИЈИ И БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.....	345
Бранкица Ђ. Марковић ТУРЦИЗМИ У ВИНОГРАДАРСКОЈ ЛЕКСИЦИ СА ТЕРЕНА ВОЈВОДИНЕ.....	363

Милица Љ. Стојановић
ДЕРИВАЦИОНО ГНЕЗДО ЛЕКСЕМЕ *ВИНО* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ:
ТВОРБЕНО-СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТ.....373

Драгана Ј. Цвијовић
ЗБИРНА ИМЕНИЦА *ГРОЖЂЕ* КАО СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА
КОМПОНЕНТА ТЕРМИНОЛОШКИХ СИНТАГМИ И ФРАЗЕОЛОШКИХ
ЈЕДИНИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ.....389

III САВРЕМЕНА ИСТРАЖИВАЊА ФОЛКЛORA

Suzana J. Marjanić
SUSRET NODILOVE *MITOLOGIJE PRIRODE*
I SUVREMENE KULTURNE ANIMALISTIKE –
STARO U NOVOM ILI OBRNUTO.....401

Данијела С. Митровић
ПИТАЊЕ ФОРМУЛАТИВНОСТИ СТАРОЕНГЛЕСКЕ ЕПИКЕ.....413

Иван Р. Златковић
БЕСМИСЛЕНИ ПОСТУПЦИ ЛИКОВА У ШАЉИВИМ ПРИПОВЕТКАМА
(ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ТЕМАТСКО-МОТИВСКИХ ОБЕЛЕЖЈА
СРПСКЕ НАРОДНЕ ПРОЗЕ).....427

Ана М. Милинковић
ЕЛЕМЕНТИ КАРНЕВАЛИЗАЦИЈЕ
У СРПСКОЈ ШАЉИВОЈ НАРОДНОЈ ПРИЧИ И АНЕГДОТИ.....443

Станиша Војиновић
ПЕВАЊА „НА НАРОДНУ” У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА.....461

Марина Младеновић Митровић
ВОЈИСЛАВ ЈОВАНОВИЋ МАРАМБО И ПРОБЛЕМ ПЛАГИЈАТА:
СЛУЧАЈ СТАНОЈА МИЈАТОВИЋА.....485

Сања М. Лазаревић Радак
ПОЛИТИЧКИ ФОЛКЛОР И МЕТОДОЛОШКИ ИЗАЗОВИ:
ДИСКУРЗИВНО-МИТОЛОШКА АНАЛИЗА
ПРИЧА О ТИТОВОМ ДЕТИЊСТВУ.....497

Саша Д. Кнежевић
НЕКОЛИКЕ НАПОМЕНЕ О СТИХУ
СРПСКИХ НАРОДНИХ ПЈЕСАМА О ЧЕТНИЦИМА.....513

Ирена Медар-Тања, Софија Вучићевић
ЈУГОСЛОВЕНСКИ СОЦИЈАЛИЗАМ У КОНТЕКСТУ
КУЛТУРНО-УМЈЕТНИЧКОГ АМАТЕРИЗМА НА ПРИМЈЕРУ
ОКУД / ЦКУДМ / АНИП „ВЕСЕЛИН МАСЛЕША”, БАЊА ЛУКА.....521

ФОЛКЛОРНИ ЛИК ХЕРЦЕГА СТЕФАНА

Успомена на херцега Стефана, једног од најмоћнијих обласних господара нашег позног средњег века, сачувала се и у народном памћењу. О њему су забележене релативно бројне и жанровски разноврсне народне песме и предања. У предстојећем раду кроз тематско-мотивску анализу културно-историјских предања, лирских, епско-лирских и епских песма о херцегу Стефану указаћемо на основне одлике његовог често противречног и загонетног фолклорног лика. Испитиваћемо улогу поетичких, жанровских законитости у обликовању лика, као и однос фолклорног лика према историјском прототипу. Нарочиту пажњу посветићемо мотивима Херцеговог блага, заваде са сином, те Херцегу као градитељу и љубавнику. Промишљаћемо о односу локалног и општег у традицијској слици о Херцегу, те о његовој вези са осталим јунацима (нај)старијих времена. Покушаћемо да укажемо на начине стилизације којима се Херцегов лик укључује у традицијску слику о сјају и пропасти српских средњовековних земаља.

Кључне речи: херцег Стефан Вукчић Косача, епска биографија, књижевни лик, карактеризација, уметничка стилизација.

Стефан Вукчић Косача (1404/5–1466), велики војвода русага босанског, а од 1448. године и херцег од Светога Саве, један је од најмоћнијих обласних господара нашег позног средњег века. Противречан, несталан и контроверзан, али вешт дипломата са изузетним даром да наслути ток историјских збивања и окрене их у своју корист, код својих савременика изазивао је страх и дивљење. У немирним временима турске најезде Херцег је настојао да до последњег тренутка очува своје господство, вешто балансирајући између завађених балканских великаша, Млечана, Арагонаца, Османлија и Дубровчана. Ови потоњи највише ће, изгледа, утицати на формирање не тако ласкавих судова о Херцегу, присутних у историографији све до данас.¹ Моћан владар и ратник, Херцег је имао буран приватни живот, обележен породичним и љубавним аферама (оставши удовцем, Стефан Вукчић се женио три пута, а историја памти и његове свађе са првом супругом и најстаријим сином Владиславом, које су кулминирале и ратним скобима, као и Херцегову занесеност неком лепом Фирентинком Јелисаветом). Уз то су сјај и богатство, ритерска култура коју је неговао на својим дворовима, његова склоност

* dejan.ikum@gmail.com

** Рад је настао у оквиру делатности Института за књижевност и уметност у Београду који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ За дијахрони преглед историографских истраживања породице Косача и различите методолошке и идеолошке поставке на којима су та истраживања почивала в. Ђирковић 2002. Најпотпунији монографски преглед Херцеговог живота и његовог доба дао је Сима Ђирковић, в. Ђирковић 1964.

ка префињеним и скупоченим предметима, накиту и одећи привлачили пажњу савременика једнако као и његови државнички успеси и неуспеси.² Отуда не чуди што се успомена на Херцега сачувала и у народном памћењу, па Вук бележи да у Херцеговини „не би човјек нашао у стотини једнога” (Вук V: 555) који не прича о Херцегу и његовом удесу са сином. О њему су забележени релативно бројни и жанровски разноврсни фолклорни наративи, па херцега Стефана/Стјепана/Стипана/Стевана/Шћепана³ налазимо у лирским, епско-лирским, епским песмама и предањима (културноисторијским и етиолошким).

Тематко-мотивски регистар фолклорних наратива о херцегу Стефану није нарочито разуђен. Две су епизоде из Херцеговог живота биле нарочито инспиративне народном ствараоцу: његова прељуба и сукоби са најстаријим сином Владиславом, обе, дакле, из домена приватног/породичног живота. Отуда вероватно није случајно што се у новелистичким песмама са темом женске победе о Херцегу говори као о осујећеном и насамареном женику (песме са мотивом девојке лажног мртваца и преваре на води), или пак брату којег сестра (делија девојка) замени на војни. За Херцега се везује још и, историзована или не, тема узимања у војнике. Епско-лирске песме обрађују и мотив заваде са сином, и синоволеве освете. У вези са осветом увређеног или похлепног сина најчешће се приказује и пад Херцегових земаља под турску власт. Мотив свађе са сином нарочито је популаран у народној прози, првенствено предањима у којима се скоро увек повезује са мотивом обљубе снаје. Предања говоре и о отетом благу, подизању градова и паду тврђава под турску власт, при чему се крећу од заокружених казивања, у којима наилазимо и на интернационалне мотиве (закопаног блага, предсказања пропасти, ратне варке: поткивање коња наопако, паљење бројних ватри како би се заваро непријатељ, пресецање дотока воде), преко наивног народног етимологисања, до тек фрагментарних сећања на Херцега и његово доба. У епским песмама Херцег се јавља првенствено у склопу ратничких или каталога сватова, а у ограниченом броју варијаната има сасвим споредну улогу гласника или саветодавца, побратима истакнутог јунака.⁴

У досадашњим истраживањима облика народне традиције о херцегу Стефану пажња истраживача била је првенствено усмерена на прозна остварења, на њихову генезу и процесе традирања. Тако је Јован Радонић дијахронијским прегледом помена и записа о Херцегу у распону од 15. до 17. века уочио да се у традицији о овом великашу издвајају два слоја – старији, који се формира око Херцегове прељубе као централног мотива и новији у којем Херцегова љубавница постаје његова снаја (Радонић 1908). Дакле, традицијским преношењем наратива о херцегу Стефану „некадашња милосница старог херцега преобразила се почетком XVI века у невесту Владислава, у причу се уноси родоскврни елеменат” (Радонић 1908: 409). Ова промена битно ће утицати и на мотивацију Херцеговог сукоба

² На основу сачуваних историјских извора, о раскошу и сјају дворова Косача и богатству ове породице сведочи реконструисан попис драгоцености ризнице Косача (Lilek 1889).

³ Изговор грчког имена „Стефан” на различите начине се прилагођавао фонетском систему српског језика, па у различитим крајевима сходно особеностима дијалеката и локаних говора има различите облике (уп. Грковић 2002: 553). Ми ћемо у раду користити име Стефан као жанровски и дијалекатски немаркирано.

⁴ Преглед мотивске разноликости и тематике предања о херцегу Стефану, са прегледом самих варијаната дају Милан Карановић (1936) и Влајко Палавестра (2004: 198–210, 242–243, 279–282, 301–303). За попис варијаната народних песама о херцегу Стефану и преглед мотива (Krstić 1984: 513).

са сином, то јест, синовљевог одметништва. У почетку раздвојени, ланци мотива о прељуби и синовљевој одмазди повезују се узрочно-последичном везом.⁵ Ослањајући се на Радонићеве резултате, Палавестра ће истаћи да се о Херцегу највероватније причало још за његова живота, а преломну тачку у развоју предања о херцегу Стефану овај истраживач видеће у различитим покушајима оправдавања синовљевог одметништва (Palavestra 1961). Премда правилно уочава други важан моменат у развоју традиције о херцегу Стефану, чини се да Палавестра занемарује да се у бројним варијантама и песама и предања о сукобу оца и сина, рехабилитује и Херцег, то јест да се кривица сваљује на Владислава. У традицијским наративима као да се нису јасно искристалисале позиције јунака и антијунака у овом сукобу Херцега и сина, па улога која се додељује једном или другом зависи од идеолошке тачке наратора и колектива, укуса и афинитета казивача и публике, али и различитих слојева традиције о Херцегу који су се мешали и сучељавали.

У раду ћемо покушати да (ре)конструирамо и изложимо фолклорну биографију херцега Стефана, испитамо поступке уметничке, првенствено епске, стилизације и жанровске условљености лика, при чему ћемо водити рачуна о односу Херцеговог фолклорног портрета према историјском прототипу. Истраживањем су обухваћене све релевантне лирске, епско-лирске и епске народне песме, које су део Вукових, Богишићеве, Петрановићеве, збирки Матице хрватске, и рукописних збирки Етнографске збирке Архива САНУ. Корпус предања углавном се базира на Палавестриној антологији културноисторијских предања из Босне и Херцеговине, у којој су сабрана предања из бројних часописа друге половине 19. века, као и предања сакупљена при теренским истраживањима Херцеговине средином прошлог века. Такође, један део корпуса чине предања сакупљена при антропогеографским проучавањима српских земаља које је почетком 20. века покренула Српска краљевска академија.

Фолклорни портрет херцега Стефана фрагментаран је и неретко противречан. Зависно од поетичких законитости и идеолошког става приповедача и колектива, те времена записивања и редакторског удела, пред нама искрсава Херцег владар, вазал, јунак или антијунак, ратник, женик, отац, увек мање или више пасиван. Чини се да је име као главни чинилац индивидуализације јунака (уп. Самарџија 2008: 18–19, 23, 34–37) у Херцеговом случају и главни стојер његове фолклорне биографије, оно делује центрипетално „привлачећи одговарајуће теме и мотиве у процесу разрастања епске биографије” (Самарџија 2008: 34). Будући да је Стефан типско, формулативно име за владара (уп. Клеут 2012: 151), наш јунак се индивидуализује навођењем титуле као секундарног, а у овом случају и алтернативног имена, јер се понекад именује само као „(Х)ерцег”. Поред личног имена и титуле, фолклорна номенклатура херцега Стефана укључује и територијалну компоненту, с тим што је податак о територијалном одређењу јунака у овом случају садржан у самој титули⁶, која добија и неке одлике

⁵ Оваква мотивација Владислављевог одметништва од оца јавља се први пут (у нама познатим изворима) код Алојзија Цријевића Тубера (прва четвртина 16. века), в. Радонић 1908: 409.

⁶ За разлику од осталих владара који су скоро увек одређени престоницом у којој владају, па топоним битно учествује у индивидуализацији јунака (Самарџија 2008: 35–36), херцег Стефан у народној традицији није везан за конкретну престоницу, мада се углавном везује за Благај, Самобор и Соко, који су и у историографији (уз Нови и Кукањ) издвојени као омиљене Херцегове резиденције (уп. Динић 1940). Чини се да је уместо

детопонимног презимена⁷. С друге стране, народна традиција у облику у којем је до нас дошла скоро и да није запамтила породично име Косача, осим у понеком локалном предању. Ипак, чини се да ово није био одувек случај⁸, те да се титула (х)ерцег временом, у замршеним процесима традирања, сажимања и једначења традицијских наратива о херцегу Стефану, издвојила као дистинктивно обележје номенклатуре нашег јунака, то јест као основни чинилац његовог именовања (у народној свести Стефана има много, (х)ерцег је један), на шта је највероватније пресудно утицала подударност титуле са називом земље којом је овај великаш владао⁹. Отуда титула и у њој похрањена информација о територији за коју је јунак везан (и са које је уједно забележен и највећи број традицијских наратива о овом јунаку) долази испред не само породичног него и личног имена. Оваквим троструким именовањем (име, титула и посредством ње означена територија) Херцегов лик се додатно индивидуализује, будући да су у имену садржани и подаци о јавном домену његова лика (друштвени статус, одређен положај у феудалној хијерархији, територија над којом остварује своју власт), па се лик херцега Стефана у свести носилаца усмене традиције јасно позиционира међу осталим јунанацима. Сходно високој херцешкој титули Стефану углавном припада истакнуто место у каталозима јунака.¹⁰

Рођење и смрт битне су тачке фолклорне биографије, а начин њихове стилизације у непосредној је вези са типом јунака, па су, на пример, за епског јунака карактеристични изузетно рођење и смрт у подвигу. Ова два момента фолклор-

једног града као средства индивидуализације у случају херцега Стефана та улога припала целој територији којом је владао.

⁷ О детопонимним презименима као средству индивидуализације јунка (Клеут 2012: 153–155).

⁸ Да су постојали и неки други токови традиције у којима је породично име Косача било познато и распротрањено, сведочи нам већ Мавро Орбин, наводећи, додуше историјски нетачно, да је Стефан, дошавши на власт, променио породично презиме Хранић у Косача: „не зна се тачно зашто, мада неки веле да се тако прозвао зато што се родио у једном месту званом Косач” (Орбин 2006: 180). Занимљиво да се сећање на Косач као Херцегово родно место сачувало, вероватно под утицајем литературе, али можда и као одраз сасвим локалне традиције и народне етимологије, и у једном казивању забележеном седамдесетих година прошлог века при теренском истраживању горњег Подриња: „Stari su ljudi pričali da se herceg Šćepan rodio u selu Kosačama niže Osanice” (Palavestra 2004: 203). Карактеристично је да се у оба случаја породично име Косача повезује само са причом о месту Херцегова рођења, из чега се закључује да оно у фолклорној номенклатури овог јунака има далеко мањи семантички потенцијал и тематско-мотивску валентност од личног имена и нарочито од титуле као алтернативног имена.

⁹ Говорећи о називу „Херцеговина”, Ђирковић истиче да његово порекло треба тражити у турском обичају да освојене земље називају именом њиховог владара. Ипак, додаје да је то: „јединствен случај код нас да једна личност наметне своје име великој области наше земље” (1964: 271). Ову подударност имена (то јест титуле) владара и назива земље којом је владао народна традиција је вишеструко користила, па се целокупни простор Херцегове земље у народној свести симболички мапира као простор Херцегове некадашње активности – тврђаве, градине, црквине, топоними са овог простора скоро одреда се везују за доба херцега Стефана. Владислав Скарић уочио је, сравњујући топониме источне и југоисточне Босне и имена властеле у средњовековним повељама, да се у топонимији чува сећање на углавном ситније властееске породице које су владале одређеном територијом као својом баштином (Скарић 1922). Отуда би се можда могло закључити да је, према истој логици, у народној свести целокупна Херцеговина изједначена са баштином херцега Стефана.

¹⁰ Занимљиво је и да се историјски херцег Стефан настојао издвојити својим именовањем и титулом, о чему је са становишта владарске идеологије расправљано у историографији. Наиме, Стефан је први међу Косачама понео ненародно, владарско име, у чему је препозната тежња Косача да се издвоје од осталих обласних господара, те да се вежу за посебне, немањиће традиције хумске земље којом су управљали. „То име је даго малом Вукчићу да би му помогло да уђе у ред славних и овенчаних владарском круном” (Ђрковић 2002: 553). Исти мотиви водили су и самог Стефана да се 1448. прогласи за херцега и тиме истакне своје достојанство и посебност међу великим војводама русага босанског (Ђирковић 1964: 106–108; Михаљчић 2002).

не биографије херцега Стефана нису нарочито развијена. Осим већ поменутог Орбиновог податка, највероватније фолклорног порекла, и много каснијег теренског записа да је Херцег рођен у месту Косач, традиција о његовом рођењу није сачувана. Смрт¹¹ је, међутим, различито обликована. Херцег умире, како и приличи епском јунаку, на бојишту, предводећи своју војску у Косовској бици (Вук II, 46) или бранећи од сина и Турака свој град Благај (Гиљфердинг 1972: 66). Али, у једној епској варијанти, у којој се јавља у улози неверног султановог вазала, који супротно наредби узима јединца (овде Марка Краљевића) у војску, потпуно неепски страда. Султан га кажњава тако што га жива „меће конјим pod viteze, / Da ga tagu do zorice b'jele” (МН II, 60), што подсећа на типску смрт распињањем коњима на репове. Такође, Херцегова смрт у низу предања (Palavestra 2004: 201–203) и понекој стихованој варијанти (Вук V, 713) није примерена епском јунаку и у непосредној је вези са губитком блага. Наиме, при бежању од Турака Херцег склони своје драгоцености у Дубровник, али га Дубровчани насамаре, натеравши га да на градским вратима остави натпис (под изговором да би се град спасао од турске одмазде) како је прошао и пронео благо. Када потом затражи своје драгоцености натраг, Дубровчани му их неће вратити, позивајући се на натпис¹². Суочен са овим губитком, Херцег „од јада црче” (Вук V, 713), баца се у море (ВЂ, 1), уз то се и окамени (Palavestra 2004: 201). У једном предању архаична митска основа¹³ овакве смрти рационализује се (чак и тривијализује), па се истиче да је Херцег, оставши без блага, „od gladi krepo neki deseti dan, nije imo zašta ručati” (Palavestra 2004: 203). Дакле, за разлику од епских јунака који страдају када изгубе или униште своје епске атрибуте (Самарџија 2008: 40, 72), Херцег страда када остане без свог блага и господства.¹⁴

¹¹ Стефан Вукчић Косача умро је природном смрћу у свом граду Нови 1466. године (Ђирковић 1964: 267), али ово народном ствараоцу није било нарочито занимљиво. Смрт у Новом од старости помиње се у једном предању (Palavestra 2004: 202) које највероватније није усменог порекла и настало је под утицајем казивања школованих људи.

¹² Иако је овде реч о типској превари и лукавству, који се у Троношком родослову везују за трагичан крај деспота Ђурђа Бранковића (в. ТР: 79), занимљиво је да је забележено једно позније предање о саструганом Херцеговом натпису на зидинама Благаја. Према овом предању тајанствени Херцегов натпис сведочио је о некадашњем господству и легитимитету (будуће) власти над овим просторима. У муслиманској варијанти предања натпис су састругали Аустријанци, а према хришћанској „натпис су састругали сами Турци да се не би дознало како су хришћани законити посједници Херцеговине” (Гиљфердинг 1972: 66). Дакле, слично као у случају са натписом на дубровачким зидинама помоћу којег Херцегу одузимају благо, овде се помоћу манипулисања натписом настоји оспорити право једне стране на власт над земљом.

¹³ У епизоди са Херцеговим бекством на море није тешко препознати архаичну, митску матрицу у којој јунак, прелазећи на други свет (овде приказан за традицијску културу уобичајеном сликом воде, то јест мора), плаћа бродарину. Једном кад пређе границу светова, јунак постаје симболички мртав, па његов повратак више није могућ. О води као граници светова и преласку те границе уп. Чајкановић 1994: 82–87; Детелић 1992: 88–92; Елијаде 2004: 95–99.

¹⁴ Поред уочене митске матрице и типског лукавства, епизода с отетим Херцеговим благом могла је имати нека упоришта и у сећању на Херцегова финансијска пословања са Дубровником и недаће које су то пословање пратиле. Наиме, Стефан Вукчић је имао потешкоћа да од Дубровчана добије поклад свог стрица Сандаља Хранића (Ђирковић 1964: 157, 267), заиста је депоновао своје благо у Дубровник и тестаментом одредио његову расподелу међу својим синовима (Ђирковић 1964: 267; ССПП I/2, бр. 675, 680), да би Дубровчани опет одуговлачили са исплатом. Мада су сви поклади уредно предати наследницима, о чему Херцегови синови издају повеље у којима изјављују да: „ништор не остаде ниједна ствар у многопochtенога кнеза и властеле дубровачке” (ССПП I/2, бр. 681, 682), није искључено да се у народу сачувало неко мутно сећање на ове догађаје, које је своје упориште могло наћи и у типској представи о Латинима као варалицама.

Премда је Херцег приказан као ратник, а у појединим варијантама песама (па и предања) налазимо и одблеске витешке феудалне културе и етикеције, епски атрибути¹⁵ Херцегови, оружје, коњ и одећа нису описани. Само се у једној епској песми Херцег препознаје по своме коњу (Петрановић II, 53). Индивидуализација Херцеговог лика, дакле, не постиже се епским атрибутима. Он је чак у једној епско-лирској варијанти са темом женске победе приказан кроз својеврсно изокретање формулативног опремања јунака. Желећи да нам дочара емотивно стање лика, његову плаховитост и жељу да сустигне девојку која га је насамарила, певач истиче како Херцег: „Od naglosti голу sablju paše, / Od ljutosti na gola konjica, / Od olosti u košulji tankoj” (Raić, br. 6)¹⁶. Дакле, уместо индивидуализације кроз опис епских атрибута, Херцег се издваја њиховим поништавањем и кршењем уобичајеног епског етоса. Слично се у једној другој епско-лирској варијанти уместо ратничких обележја као Херцегови дистинктивни атрибути и статусни симболи истичу „круна и господство”, а њихово одузимање имплицитно се поистовећује са јунаковом поетском смрћу. Наиме, извештавајући сестру о султановом позиву на војну, Херцег уплашено каже како ће му „цар силени”, ако не одговори на позив, узети „krunu i gospodstvo / I još k tomu sa ramena glavu” (BP, 2). Дакле, одсуство или минус присуство епских атрибута, уз истицање блага и круне говори о колебању фолклорног лика Херцеговог између, не тако удаљених али ипак раздвојених, делокруга јунака и владара. Отуда се уочавају и различити поступци стилизације и индивидуализације, при чему нам се чини да се уместо епских атрибута и ратничких подвига истичу титула, богатство и територија као битни атрибути Стефановог фолклорног портрета.

Делокрузи јунака и владара покривају јавни домен Херцегова лика, у којем је он приказан углавном у складу са стилизацијом карактеристичном за јунаке „најстаријих” времена. У највећем броју и поетских и прозних варијаната он је везан за двор/кулу, као „земаљски господар” (Богишић, 51) окружен је слугама, приказан са соколом на руци, прима или шаље књиге, скупоцене дарове, сакупља и предводи војску против неверног сина и/или Турака, међутим, у конфликтним ситуацијама углавном остаје пасиван, или чак потпуно нетипично за јунака бежи¹⁷. Приказан као господар, султанов вазал или витез херцег Стефан се придржава епског етоса и феудалне етикеције, или их оспорава. У варијантама са темом девојачке победе и преваре на води Стефан ће приликом сусрета девојци, која се лажно представља као љуба Марка Краљевића и сестра Змај Отгне-ног Вука¹⁸, указати неопходне почести (Вук V, 658). Премда је реч о типском, формулативном месту (на девојачки поздрав Херцег „боље одговара”), може се

¹⁵ О епским атрибутима као значајном средству индивидуализације јунака уп. Самарџија 2008: 40–78; Детелић 2008.

¹⁶ Иста песма прештампана је и у зборнику Матице хрватске (МН X, 10).

¹⁷ По продору Османлија у његове земље херцег Стефан се ропства и готово сигурне смрти заиста спасао бегом у Нови (Ђирковић 1964: 254). Претходно је, стрепећи од турске најезде и потпуног пораза, Херцег два пута тражио азил у Дубровнику и Венецији (Ђирковић 1964: 242, 251). Забележене су његове речи упућене овом приликом Млечанима, у којима Херцег слуги како се „приближује време кад ће ме прождрети [султан] као и толике друге владоце и господаре”, и потпуно трезвено додаје: „Не могу га својим богатством заситити нити му се својом силом одупрети” (Ђирковић 1964: 242).

¹⁸ У другој варијанти девојка се лажно представља као љуба Марка Краљевића, а сестра Сибињанин Јанка (Raić, 6; МН X, 10)

рећи да Херцег оваквим реаговањем одаје посредно почаст не само девојци него и јунацима на које се она позива¹⁹, показујући да дели опште епске и витешке идеале. Слично ће у варијантама о последњим Бранковићима, дарујући милостињу слепцима Гргуру и Стефану, показати да се стара о души и следи традиционални етички и религијски кодекс (Стојадиновић I, 14; ЕЗ 1, бр. 20). Висок статус Херцеговог лика у традицији истакнут је и успостављањем побратимских веза са јунацима као што су Марко Краљевић (МН II, 44) и Иво Сењанин (Петрановић II, 53), у чему треба видети и једно од средстава идеализације лика херцега Стефана. Исту функцију има и укључивање овог лика у каталоге најзначајнијих епских јунака „најстаријих” времена. Херцег је приказан како раме уз раме са косовским јунацима војује у Косовском боју (Вук II, 46)²⁰, „А на ломној на Херцеговини” помиње га и Рајко војвода док са сетом приповеда Маргити о јунацима који су успешно бранили српске земље (Вук III, 10). С друге стране, лик херцега Стефана с лакоћом се укључује и у каталоге локалних јунака, у којима је за њега резервисано почасно место. Приказан је, на пример, као најистакнутији члан сватова (кум) требињског бана Станимира (Вук II, 84). Популарност херцеговог лика условила је и успостављање генеалогских веза са последњим Бранковићима, па је у једној епској песми, забележеној од гуслара Димитрија Ђорђевића из Секурича, Херцег приказан као ујак слепаца Гргура и Стефана. Позитивно окарактерисан, он, кријући од Проклете Јерине и Турака, на двору подиже свог унука Змај Огњеног Вука, упућује га у тајне ратовања, дарује му коња и сабљу, те га симболично преводи у статус јунака (ЕЗ 1, бр. 20).

Насупрот овим примерима херцег Стефан је и негативно окарактерисан, приказан као „невјера”. Херцегов лик овако је, на пример, приказан у варијантама песама са темом узимања у војнике, у којима се оглушује не само о владареву заповест него и о неписана традицијска и верска правила. Силан, „он чини што је њему драго” (Вук I, 729), раздваја сроднике, узима јединце, уцвелаје сироте мајке и сестре.²¹ Поступајући самостално и самовољно, он за себе присваја позицију на коју нема право. Његовим поступцима (неделима) изазван поремећај у друштвеној хијерархији рефлектује се и на само устројство света – море се зауставља, бродови не могу да заплоче док Херцег не исправи своју грешку – ослободи јединца ког је узео мајци (БВ, 1).²² Супротно идеалном хришћанском владару, Херцег је приказан и као среброљубив (МН II, 60), он „имаде седам кула блага” (ЕЗ 64/1, бр. 51), такође се истиче да је „био opak” (ВП, 60), а у једној епској варијанти син га карактерише као „страшивицу стару”, подривајући његов статус јунака (ЕЗ 64/1, бр. 51). Негативна карактеризација херцега Стефана уобичајена је и у новелистичким песмама са темом женске победе у којима Херцег има

¹⁹ Дајући девојци слуге да је испрате кроз гору, Стефан истиче да то чини: „За poštenje Kraljevića Marka, / A za ljubav vojevođe Janka” (Raić, 6; МН X, 10).

²⁰ У традицијски устројеном каталогу додељено му је високо место, Херцег по својој сили и господству долази одмах после кнеза Лазара.

²¹ Херцег је у једној варијанти са овом темом, међутим, приказан као владар који се стара о поретку док су његови кнезови окарактерисани као неверни (Вук II, 275).

²² Овај мотив чешће добија лирску обраду и сведочи о неизмерној снази сестринске љубави, па се уместо механизма оностраног одговора на преступ развија слика мора заустављеног/помућеног сестринском сузом (Вук I, 729, Вук V, 694, Вук II, 275).

улогу насамареног женика.²³ Поред формулативно употребљеног квалификатива „невјера”, у овим песмама Херцег се приказује и као „рсужин”, „целат” (Вук Iр, 394), „пијаница и дербеденица” (Вук V, 498), уз то је и „млого Турком дужан” (Вук I, 727). Стрепећи за судбину своје ћерке, мајка је упозорава да, ако се уда за Херцега, неће „imat ni u ноћи sankа / А kamoli na bilome danu” (Раић, 4). Ипак, треба узети у обзир да су овакве оцене изнете са становишта незаинтересоване девојке која избегава просидбу или још чешће њене мајке, а не објективног приповедача. Занимљиво је, међутим, да се у неколиким варијантама мајка при изрицању негативних особина Херцегових заклања за становиште колектива, па у жељи да одговори кћер од удаје наводи како „кажу” да је пијаница (Вук I, 727) или да „На njег тужи сва Ерцеговина”²⁴ (МН VI, 13).

У очима забринуте мајке Херцегов свет приказан је као изокренути свет²⁵, који (сличан а опет различит) добија одлике туђег и демонског. У варијантама новелистичких песама са мотивом женске победе Херцегов свет је приказан као свет с ону страну, далек²⁶, у пределима горе, преко или око воде, дословно означен као „misto strašivo” (Раић 6; МН X, 10). У овим песмама Херцег је везан и за бунар као традицијски опасно место, лиминални простор (уп. Толстој, Раденковић 2001: 58–59; Чајкановић 1994: 85). Везивање Херцега за оваква гранична места, која у традицијској слици света означавају прелаз ка оностраном, открива и хтонске црте његова лика, у вези с којима се може посматрати и претежно негативна карактеризација коју он добија у овим песмама.²⁷ Бројна су и предања у којима се Херцег доводи у везу с водама. Многи потоци, чатрње и извори носе његово име, маркирајући места на којима се Стефан напио воде или озидео извор.²⁸ С друге стране, мотив затварања извора, познат у предањима о владарима старог народа (Palavestra 2004: 33–38), везује се и за Херцега при чему се архаична подлога овог мотива губи, он се историзује, па се затварање извора представља као ратничко-тактичко средство, јер их Херцег затвара пред турском најездом (ВП, 39)²⁹. Ипак, у Херцеговој вези с изворима и водом, са отварањем и затварањем њеног тока, наслућују се архаичне црте његовог фолклорног лика у којима се препознају компоненте божанства плодности и/или хтонског божанства, чувара воде.³⁰ Поред

²³ Супротно негативној карактеризацији Херцеговој и његовој улози непожељног женика у овим варијантама, у песмама са темом оклеветане девојке и девојачког избора између више просаца Херцег је позитивно окарактерисан и приказан као пожељан женик (Вук I, 728; ЕР 76). Слично се и у једној варијанти са темом женске победе и преваре на води девојачка мајка разболи од туге што њена кћер, изабрачица, неће да пође за херцега Стефана (Раић, 6; МН X, 10). За преглед епско-лирских варијанта о херцегу Стефану као (не)оствареном женику в. МН VI, 285–289.

²⁴ Изгледа да је херцег Стефан заиста своје становиштво неретко оптерећивао тешким наметима, због чега су забележени бројни случајеви пребегла на територију деспота Ђурђа (Ђирковић 1964: 100–103).

²⁵ У овом светлу се може посматрати претходно помињано формулативно одређење Херцега и његових слугу као неверних, као и Херцегово опремање које одступа од уобичајеног опремања епског јунака.

²⁶ Мајка девојци саопштава да је испрошена „На далеко у Ерцеговину” (Вук V, 497).

²⁷ Јеленка Пандуревић указује и на то да је у песмама овог типа „хронотопом посредован и дјевојчин доживљај младожење”, те да се: „Хипертрофиран страх као психолошка доминанта једног деликатног животног тренутка исполио (се) у оквиру митопоетске слике свијета, којој су примјерене алузије на хтонску природу младожење и симболичку амбивалентност свадбеног обреда” (2015: 112).

²⁸ За предања са овим мотивом (Palavestra: 204–205; Дедијер 2001: 207, 220, 226, 326).

²⁹ Слично се и засуте чатрње које је подигао Херцег у предањима приказују као сведочанства прошлог, бољег времена. Истиче се да су пресушиле по наступању турске власти (Дедијер 2001: 220).

³⁰ О хтонским чуварима воде и табуисаним водама уп. Bandić 1980: 255–263; Детелић 1992: 92–97.

хронотопа, хтонску компоненту Херцегова фолклорног портрета откривају и особине које се у појединим песмама приписују његовој мајци, која: „Кад говори, громови пуцају; / Кад погледа, муње сијевају, / А кад оди све се земља тресе” (Вук I, 727), и уз то, по признању самог Херцега, зна биље којим може вратити у живот (МН VI, 13). Херцегова демонска природа најјасније је истакнута у једној песми из *Босанске виле* у којој уплашена девојка каже како се он три пута женио и „Свима трима је очи извадио, / У зелену гору одгонио” (БВ, 2). У већ поменутих негативним особинама Стефановим (суров, пијаница, среброљубац, рсузин, прељубник) лако се могу препознати особине демонских бића. Будући да су потентност и плаховитост такође њихове битне одлике, архаичне црте могу се уочити и у највећем традицијском преступу Херцеговом – обљуби снаје.

Док је јавни домен Херцегова лика покривен делокрузима владара и/или јунака, у приватном домену он се испољава кроз породичне односе, то јест у улогама брата и оца. Као брат херцег Стефан је позитивно окарактерисан, а у овој улози се јавља у мотивским песмама са темама сестре која замени брата на војни³¹ (ВР, 2) и браће која ослобађају сестру из ропства (Петрановић II, 53). У једној новелистичкој варијанти са темом девојке као лажног мртваца Херцег ће се, на супрот за њега уобичајеној позицији насамареног женика у оваквом типу песама, наћи у улози оца избирачице, лепоте девојке (ВР, 1). Када су у питању породични односи највећи број и стихованих и прозних варијанти, међутим, говори о Херцеговој свађи са сином Владиславом, при чему се херцег Стефан представља као неверни отац или као отац жртва. Историјски потврђене размирице између Херцега и његовог најстаријег сина Владислава, које су више пута кулминирале отвореном побуном синовљевом и ратом (Ђирковић 1964: 175–199, 232, 243–244, 247–252, 261–262), нашле су одраза и у народној традицији, у којој се мотив сукоба оца и сина повезује са мотивима Херцегове прељубе и/или обљубе снаје, синовљевог властољубља и турчења, а посматра се и у вези с падом Херцеговине под турску власт. Прича о неслози у Стефановој породици послужиће народном ствараоцу да њоме објасни компликоване историјске процесе пропасти Херцегових земаља. Овим повезивањем унутрашње (у домену породице) и спољашње борбе (борба против Турака), какво постоји и у усменој традицији о првом и другом Косовском боју, те последњим Бранковићима, остварују се нове везе међу традицијским мотивима о Херцегу, отварају нове мотивацијске линије, а судбина Херцега и његове земље у свести носилаца традицијске културе повезује се са традицијом о турској најезди и пропасти српских средњовековних земаља.³² Такође, отвара се простор ка лиризацији и баладичним мотивима, па се, на пример, у једној варијанти истиче очева болећивост и брига према сину који га је бесправно напао. Наиме, не препознавши у просјаку прерушеног сина одметника, Херцег ће му уделити милостињу: „Ради душе и севапа свога / И живота Влаисава сина” (ЕЗ 355, бр. 220).

³¹ Иста тема обрађена је и у предањима (ВП, 62).

³² У овом светлу могу се посматрати и мотиви предказања о синовљевој побуни и турском нападу (Даница упозорава Херцегову љубу, Вук V, 713; ЕЗ 12, бр. 21), знамења по којима се препознаје да се ближи крај Херцеговом господству (змија излази из чункова који у град спроводе воду/млеко, Palavestra 2004: 204, 279), посредством којих се над Херцега и његову земљу надвија атмосфера последњих времена и неизбежне коби карактеристична и за традицијске представе о пропасти царства и господства српског.

У сукобу са сином, Херцег је, дакле, зависно од става приповедача, уланчавања мотива и мотивације поступака позитивно или негативно окарактерисан. Занимљиво је, међутим, да се у већини епских и епско-лирских варијаната које обрађују тему сукоба оца и сина Владислављева побуна и турчење приказују немотивисано,³³ или се не успоставља узрочно-последична веза између ланца мотива о свађи оца и сина и оног о обљуби снаје, па се Херцег приказује како се повлачи пред сином насилником³⁴. С друге стране, у предањима³⁵ се Владислављева побуна чешће мотивише осветом за нанету очеву увреду – преотимање невесте или обљубу снаје, па се и кривица за раздор у породици и потом држави углавном приписује Херцегу. Мотив обљубе синовљеве невесте, иако се касније везао за Херцега, изузетно је виталан у народној традицији о овом великашу. Приликом теренских истраживања, која је спроводио средином прошлог века, Палавистра је приметио да су сећања на ово Херцегово недело и његово бекство с благом најживља (Palavestra 2004: 199). На постојаност традиције о Херцеговој обљуби снаје свакако је утицала веза овог мотива са обичајном праксом снахоцства (Palavestra 1961: 310–311), мада се могу пронаћи и други чиниоци који су допринели учвршћивању и традирању овог мотива – магловита сећања на породичне и брачне недаће Косача³⁶, а такође и мутни и нејасни погледи на брак у средњовековној босанској држави, који је по свој прилици остајао у домену народног обичајног права (Ђирковић 1964а: 107).

У прозним и стихованим варијантама, у којима је означен као једини кривац за породичну несрећу, херцег Стефан је приказан као преступник и грешник који, бесправно узевши снају (у неким варијантама Владислављеву невенчану невесту), нарушава моралне и етичке норме заједнице. Овим поступком он се показује као недорастао својој улози оца, старешине патријархалне заједнице, а компромитује себе и у улози владара, јер се открива као неспособан да управља и буде гарант земаљске правде. Обљубивши снају, Херцег ће двоструко сагрешити према

³³ Од шест познатих нам песама о овој теми, у три је Владислављева побуна потпуно немотивисана (Богишић 119; ЕЗ 12, бр. 21; ЕЗ 355, бр. 220), у једној се у љубином прекору Херцегу: „у з’о час разљутио сина” (Вук I, 713) препознаје бледо сећање на очев преступ према сину, док се у Петрановићевој (ЕЗ 64/1, бр. 51) и Лубурићевој варијанти (ЕЗ 355, бр. 479) Владислављева побуна мотивише осветом за увреду коју му је нанео отац. Исту мотивацију налазимо и у стиховано-прозној варијанти (забележеној 1897. године) о отмици Владислављеве невесте и његовој освети оцу – увређен Владислав пребегне султану, зарати против оца и освоји град Соко (Palavestra 1968: 135–137).

³⁴ У једном предању Херцегово уступање објашњава се његовом болећивошћу према сину: „Никаква га турска војска није могла савладати, али је према синовљевој паљби био немоћан. Стјепан погибе, а Турци заузеле Благај” (Гиљфердинг 1972: 66).

³⁵ За преглед варијаната предања са мотивом свађе Херцега и сина в. Palavestra 2004: 198–202.

³⁶ Познато је да се Херцег женио три пута, те да је при покушају склапања другог брака био чак два пута одбијен, зна се да је имао аферу са Фирентинком Јелисаветом, а у историографији је истакнуто и да су његова „изразита слабост биле жене” (Ђирковић 1964: 276). Такође, извори сведоче и о планираној заједничкој свадбеној свечаности Херцега и синова до које из непознатих разлога није дошло (Ђирковић 1964: 217–219). Зна се и да је Херцегова сестра Теодора имала буран брачни живот – два пута се удавала за великог војводу Радослава Павловића, Стефановог политичког противника (Ђирковић 1964: 33). Сви ови догађаји могли су утицати на развој традиције о Стефановим породичним и љубавним незгодама. Могуће да су на виталност ове традиције утицала и предања о Стефановом стрицу Сандаљу и његовој жени Јелени Балшић, будући да је управо Херцег потиснуо свог стрица у народном сећању (Palavestra 1981). Ипак, непоуздане гласине о томе како су Херцег и деспот Ђурађ заратили, јер је Стефан (највероватније за Владислава) испросио невесту од Деспота да би му је потом вратио (Ђирковић 1964: 103), чине нам се као нарочито подстицајне за развој традиције о Херцегу и несужењој Владислављевој невести.

Владиславу као сину и као потчињеном властелину коме дугује „вјеру господску”³⁷. Кад једном погази ову веру, Херцег ће погазити правне и обичајне норме на којима почива однос владара и потчињеног властелина, подриће темеље самог друштва, и тиме отворити пут синовљевој побуни. У овом светлу занимљиво је да се у једној епској варијанти поводом Херцеговог преступа каже управо како Владислав „свога баба у невјери нађе, / Ђе је своју вјеру погазио” (ЕЗ 64/1, бр. 51, *наш курсив*). Херцег који се „одвећ посилио” (ЕЗ 64/1, бр. 51) и компромитовао као владар и отац, не одолевши искушењу, нарушио је и свој статус јунака, јер се од јунака очекује да се влада у складу са етичким начелима заједнице и да успешно одолева моралним замкама које се нађу на његовом путу.³⁸

Ипак, у једном делу и стихованих и прозних варијанти, у којима постоји узрочно-последична веза Херцегове прељубе и сукоба са сином, развијају се различите стратегије за Стефанову рехабилитацију. Чак и у примерима у којима је Херцег изразито негативно окарактерисан истиче се да је прељубу учинио у некој врсти душевног растројства. Челебија, на пример, каже да је „skrenuo rameću” (Palavestra 2004: 200). У једном предању, забележеном 1897. у Биограцима (западна Херцеговина), наводи се и да је Херцег „nekako prijevarom sagriješio” (Palavestra 2004: 201, *наш курсив*), чиме се опет релативизује његова свесна намера. Херцегов поступак настоји се оправдати и обичајним правом, он сам, заводећи Владислављеву невесту, каже: „Оваки је адет у Благају” (ЕЗ 64/1, бр. 51), а слично се истиче да је Херцег тражио да преноћи са снајом „ро tadašnjim običajima” (Palavestra 2004: 201)³⁹. Његова опчињеност снајом и пожуда коју осети према њој често се мотивишу злом срећом, фатумом, уроком. Тако ће узоран отац, који испроси и поведе невесту сину, у складу са свим правилима свадбеног обреда⁴⁰, бити осуђен на пропаст оног тренутка кад ветар подигне невестин вео, а он случајно угледа њено лице (ЕЗ 355, бр. 479; Вошњак, 1; Palavestra 1968: 135). Овај преокрет од узорног ка оцу преступнику у Петрановићевој песми о женидби Херцегова сина немотивисан је и изражава се формулативним стиховима: „Узе срећу, а доби несрећу” (ЕЗ 64/1, бр. 51). Док се овде само слуги разорна природа лепоте девојке доведене из далека, у Ђоровићевој прозној варијанти сва кривица за сукоб оца и сина пашће на леђа лукаве и обесне снаје странкиње која „силна и поносна”, уз то још и „погане ћуди”, оклевета свекра да је покушао да је обљуби, па се Херцегов лик помера ка делокругу жртве (ВЂ, 1). Ово померање праћено је и измештањем Владислављевог лика ка делокругу противника, он добија црте клеветника и издајника. Поведен нечасним мотивима властољубља и похлепе (Palavestra 2004: 203, 281), или заведен женским лукавством (ВЂ, 1), Владислав се

³⁷ У сачуваним повељама о измирењу са супругом и сином (1453. г.) наново се задаје вера господска, Херцег прима у милост Владислава, супругу и са њима одметнуту властелу и истиче да им „добровољно и нелицемерно” опрашта. Владислав, смеривши се пред оцем и пошто „дозва до себе шта је учинио коју сагреху”, обавезује се на верност (ССПП I/2, бр. 667, 668). О верној служби и вери господској као темељним обавезама владара и вазала, на којима почива феудално устројство средњовековне босанске државе (Ђирковић 1962).

³⁸ О значају поштовања етичких и религијских норми за статус јунака уп. Самарџија 2008: 122–132.

³⁹ Премда приповедач и колектив не деле оваква становишта, у наведеним примерима свакако се могу препознати трагови неке старије заборављене традиције и већ помињане обичајне праксе снахочества (Palavestra 1961: 310–311).

⁴⁰ Херцег је приказан као старатељ патријархалне задруге који води рачуна о потребама својих укућана. Кад му син стаса, Херцег испуњава своју очинску дужност и креће у прошевину с намером да „dovode svome sinu vjernu drugu a Jeleni svojoj ženi mladu snahu i u kutnjem poslu valjanu zamjenicu” (Вошњак, 1).

буни против очеве и владареве власти и тако угрози, изнутра поткопа, целокупан „свој” свет. Оног тренутка кад се потурчи Владислав се открива као непријатељ и туђи, а границе „свог” света отвара за разорно деловање Другог.⁴¹ Владислав је понекад негативно окарактерисан и у оним наративима у којима је Херцег окривљен за обљубу снаје, па је приказан као „lukavi sin hercegov” (Вошњак, 1) или се пак назива „издајником” (Palavestra 2004: 279). Иако се очева увреда наводи као разлог синовљеве одмазде, у једном предању се истиче и да се син „za inad poturčio” (Palavestra 2004: 202) што сведочи о мешању различитих мотивација за синовљеву побуну и различитих традицијских токова. Побуна против оца и владара, а у крајњој линији и посредна кривица за очеву смрт (истерало га из државе, осудио на прогонство, отац страдао при одбрани града), који се у традицијској култури сматрају једним од највећих грехова, неповратно је негативно осенчила Владислављев лик.⁴² Ни он не успева да прође специфичну моралну замку и одоли искушењу, па се против (не)часног оца бори исто тако нечасним средствима.⁴³ Такође, на негативну карактеризацију Владислављева лика у народној традицији могле су утицати и гласине да је он довео Турке у Босну путевима који они не би знали (Ђирковић 1964а: 363), те да је нанео „највеће ударце јединству Босне” (Ђирковић 1964а: 361).⁴⁴

Тематско-мотивски регистар предања о херцегу Стефану нешто је шири у односу на онај који налазимо у стихованим варијантама о овом великашу, па се поред већ поменутих улога у предањима Херцег приказује још као градитељ и задужбинар. Реч је углавном о кратким неразвијеним казивањима⁴⁵ у којима се бројне тврђаве, градине и црквине приписују Херцегу или се везују за његово доба, које је „радом” традиције, током дугог периода турског ропства, у свести народа постало синоним за неко златно доба епске прошлости. У време херцега Стефана, према народном предању, вадил се гвоздена (Дедијер 2001: 222) и златна руда (Palavestra 2004: 205), стоке је било у изобиљу, о чему сведоче бројни топоними којима су маркиране Херцегове стаје и оставе (Дедијер 2001: 92, 236;

⁴¹ Народна традиција неправедно везује за Владислава мотив преваравања. Премда је у својим сукобима са оцем неретко тражио помоћ Турака, па Херцег, лут на сина, у једном допису Дубровчанима крајем 1461. истиче да је Владислав сам отишао султану и затражио део очевине (Ђирковић 1964: 248), Владислав је до краја живота остао хришћанин, а после слома Херцеговине и љути непријатељ Турака. Потурчио се, међутим, најмлађи Херцегов син Стефан, па би се можда у мотиву Владислављевог преваравања могло препознати неко мутно сећање на овај догађај. С друге стране, на виталност традиције о Владислављевом преваравању и запоседању очевих земаља могли су утицати и традицијски модели о исламизацији и добијању феудалних привилегија за учињене уступке султану при освајању средњовековних хришћанских земаља.

⁴² Занимљиво је да се у Трактату о Турцима, једном од најстаријих писаних извора о Косачама и сукобу херцега Стефана и сина (настао око 1481. г.), Владислав приказује у негативном светлу. Пушкар Јерг, очевидац ових догађаја и аутор трактата, истиче да је Владислав „био прави незнабожац и стално је био против оца” (Константиновић 1989: 52).

⁴³ Супротно Владиславу, Марко Краљевић се склања испред разјареног Вукашина, узурпатора и насилника, „Јер се њему, брате, не пристоји, / Са својим се бити родитељем” (Вук II, 34).

⁴⁴ Резигниран, слутећи своју пропаст, и сам Херцег се у једном допису Млечанима жалио на сина: „Ако би имао хиљаду живота, било би право да их све изгуби не само због свега што је учинио против мене, свога оца и господара, већ и против целог хришћанства, бог зна да је он био узрок и водич који је довео великог Турчина у Босну на смрт и уништење свију нас” (Ђирковић 1964: 266).

⁴⁵ Резигниран, слутећи своју пропаст, и сам Херцег се у једном допису Млечанима жалио на сина: „Ако би имао хиљаду живота, било би право да их све изгуби не само због свега што је учинио против мене, свога оца и господара, већ и против целог хришћанства, бог зна да је он био узрок и водич који је довео великог Турчина у Босну на смрт и уништење свију нас” (Ђирковић 1964: 266).

Deroko 1939: 68), вода и млеко су чунцима спровођени у тврђаве (Дедијер 2001: 207; Palavestra 2004: 203, 204, 242), Херцег је поседовао огромно богатство, а гласине о њему (Ђирковић 1964: 262) допринеле су томе да се за Херцега (поред омиљеног мотива о Дубровачкој крађи) вежу и неколика предања о закопаном благу (Palavestra 2004: 242, 280).⁴⁶ Према предању, на простору којим је управљао Херцег је подизао бројне градове, тврђаве, мостове, изворе, чатрње, али и цркве и манастире, при чему не наилазимо на мотиве прислине градње и кулчења. Судаћи према доступном материјалу, у свести носилаца традицијске културе Херцег градитељ и задужбинар позитивно је окарактерисан. Он се приказује као владар који скрби над повереном му земљом и који не запоставља ни световну ни духовну димензију власти. У српској народној традицији Херцег се преко својих задужбина, од којих је заиста подигао само неколике⁴⁷, повезује са средњовековним владарима задужбинарима. Подижући цркве, Херцег показује да се стара о својој и душама поданика.⁴⁸ Осим подизања цркава, предања су запамтила и друге облике задужбинарства – даривање манастира земљом и њихово обнављање, па се за одређена села приповеда да су била манастирски метоси у Херцегово доба (Дедијер 2001: 217), а за манастир на Шћепан Пољу код Фоче каже се како га је Херцег „primio u zadužbinu i obnovio” (Deroko 1939: 68). У бројним топонимима сачувала су се сећања на Херцега, па се кроз казивање о настанку имена приповеда и о одређеним елементима Херцегове биографије. На пример, у предањима о називима локалитета Пролаз, Бјежишта, Замицалина сачувано је сећање на Херцегово повлачење пред сином и турском војском (Palavestra 2004: 280), док име планине Љубишње (Palavestra 2004: 201) или града Љубушки (Palavestra 2004: 198) маркира место на ком је Херцег обљубио снају. Поред досад изложених тема и мотива у усменој прозној традицији о Херцегу налазимо и приповетке у којима је тема убијања старца контаминирана са темама мудрог одговора и тешких задатака (Palavestra 2004: 206–209). Наиме, у неколико забележних варијаната Херцег је приказан као наивни владар који по наговору обесне и похотне младе супруге нареди да се у његовој држави побију сви старци. Међутим, један старац успеће да избегне смрт, насамари Херцега и разобличи праву природу његове жене. Чини се да се услед популарности Херцегова лика, али и сећања на његове неприлике са женама овај тип сичеа везао за нашег јунака. Но, овај ток прозне традиције о херцегу Стефану ипак остаје маргиналан, о чему сведочи и ареална

⁴⁶ Већи део ових мотива срећемо и у предањима о старом народу и њиховим владарима, која су врло раширена на босанско-херцеговачком терену, па можемо претпоставити да је, захваљујући великој популарности, али и укорененом сећању на Херцега као последњег владара слободне Херцеговине, његов лик потиснуо ликове непознатих, неисторијских владара.

⁴⁷ Поуздано се зна да је херцег Стефан подигао цркву Светог Ђорђа у Сопотници код Горажда, храм Успења Богородичиног у манастиру Савини (вероватно и цркву посвећену Светом Сави у овом манастиру), те цркву у Заграђу под градом Соколом као своју несућену гробну цркву (Војводић 2010; Ђурић 1970).

⁴⁸ Историјски извори сведоче да је Херцег трошио богатство на спасење душе. Тестаментом завештава чак десет хиљада дуката „најпрво за моју душицу на славу и на службу Божију” (ССПП I/2, бр. 680, стр. 87), а забележено је и да је синајским монасима слао новчане прилоге, те да је при себи носио мошти и иконице, које заједно са својим личним предметима оставља најмлађем сину Стефану, у чему свакако треба видети израз очинске љубави, нежности и старања о синовљевој души (ССПП I/2, бр. 680, стр. 88; Војводић 2010: 67–69). Занимљиво је да се у бугарштици о Стефановом благу Дубровачани, отимачи блага, рехабилитују тако што се истиче да тим благом хране сироте (Богишић, 119). Можда се, међутим, у овом казивању сачувало и неко сећање на новца који Херцег тестаментом оставља за своју душу.

распрострањеност оваких казивања. Наиме, све познате нам варијанте забележене су на крајњем западу и југо-западу Херцеговине, док је Палавестра утврдио да је усмена традиција о Херцегу најживља у горњем Подрињу и источној Херцеговини (Palavestra 1981: 73; Palavestra 2004: 205). Дакле, судећи према ареалној распрострањености записа усмене традиције о херцегу Стефану, чини се да се његова фолклорна биографија богата новим мотивима како се удаљавамо од херцеговачког терена на којем је сећање на некадашњег владара најпостојаније.

У усменој традицији о херцегу Стефану уочава се жанровска разноликост с једне и релативно ограничен круг тема с друге стране. О Херцегу као (не)успешном женику (сигејни модели преваре на води, девојке лажног мртваца, скућене девојке), ратнику којег сестра замени на војни, феудалцу који сакупља војску, о његовој прелуби и сукобу са сином, турском освајању Херцегових земаља, подизању градова и цркава пева се и приповеда у лирским, епско-лирским, епским песмама и предањима, при чему су неке теме жанровски маркиране. О Херцегу као градитељу казују се само предања, док се о узимању у војнике и Херцегу као насамареном женику пева у лирским и епско-лирским песмама. Традицијски портрет херцега Стефана осцилира око типова владара, јунака и антијунака. Саткан од противречности, Херцегов фолклорни лик као да се гради комбиновањем нискомиметског и високомиметског поступка, па се последњи владар слободне Херцеговине, у усменој традицији приказан и као учесник боја на Косову, један од војвода из времена царства и господства српског, неретко нађе у недостојној улози насамареног младожење или јунака који, супротно епском кодексу, бежи пред туђинском војском. Жанровско и идеолошко вишегласје у традицији о херцегу Стефану најизраженије је у обради тема из широко схваћеног личног, породичног живота – свађе са сином, обљубе снаје и неостварене женидбе, у којима је он час позитивно, час негативно окарактерисан. Такође, породична и љубавна тематика отварају пут за продор баладних елеманата који додатно разводњавају ионако у традицији нестабилан јуначки, епски лик Херцегов. Уместо у мегдану или на бојном пољу Херцег се приказује у мрежи замршених личних и породичних односа, при чему се проблематизује његова улога старешине (оца и владара) и преиспитује његов однос према епским, витешким, али и моралним начелима. У светлу нестабилног епског идентитета Херцеговог занимљиве су и његове неостварене женидбе. Наиме, ако имамо у виду да се женидба може посматрати као вид ратничке иницијације, онда то што се Херцег враћа без невесте симболично говори и о његовој немоћи да савлада прикривене препреке (девојка лажни мртац, маскирана) и потврди свој статус јунака.⁴⁹ На недовршеност јуначке иницијације и епске идеализације фолклорног лика херцега Стефана могли су утицати и историјски разлози. Наиме, иако је „поседовао неоспорно високу интелигенцију”, био „јаког духа” (Ђирковић 1964: 275), поседовао силно богатство, неговао ритерску културу на својим довровима, Херцег од Светога Саве је ипак био превртљив и верломан као и сви великаши позног средњег века. Макијавелистички стремећи сопственим циљевима, отворено истичући да је „свако дужан да се брине за своју корист” (Ђирковић 1964: 131), водио је ситну политику

⁴⁹ О вези јуначке женидбе са ратничком иницијацијом и обредима прелаза в. Детелић 1992: 221–253; Лома 1998; Петковић 2008: 181–222.

усмерену искључиво на очување свог господства – велики подвизи и жртвовање су изостали. Можда баш зато Херцегов лик у усменој традицији није стабилан – он је истовремено и невера и издан, и јунак и издајник.

Цитирана литература

- Војводић, Драган. „Киторска дјелатност Стјепана Вукчића Косаче.” у: *Шћепан Поље и његове светиње кроз вјекове*. Гордана Томовић, ур. Беране: Свевиће, 2010, 61–100.
- Грковић, Милица. „Имена у породици Косача.” у: *Српска проза данас. Косаче – оснивачи Херцеговине*, Радослав Братић, ур. Билећа – Гацко – Београд: Просвјета – Просвјета – Фонд Владимир и Светозар Ђоровић, 2002: 550–557.
- Детелић, Мирјана. *Митски простор и епика*. Београд: САНУ, 1992.
- Детелић, Мирјана. „Витешке животиње у усменој десетерачкој епици.” *Глас САНУ. Одељење језика и књижевности*, књ. 409, бр. 24 (2008): 131–190.
- Динић, Михаило. „Земље херцега од Светога Саве.” *Глас СКА. Други разред. Филозофско-филолошке, историјске и друштвене науке*, књ. 182, бр. 92 (1940): 151–257.
- Ђурић, Војислав. „Косаче.” у: *Историја Црне Горе. Црна Гора у доба обласних господара*. Сима Ђирковић и др. (ур.). Титоград: Редакција за историју Црне Горе, 1970: 440–475.
- Клеут, Марија. *Из Вукове сенке: огледи о народном песништву*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2012.
- Константиновић, Зоран. „Пушкар Јерг из Нирнберга о Босни и Херцеговини.” *Расковник*, год. XV, бр. 55–56, (1989): 41–48.
- Лома, Александар. „Женидба са препрекама и ратничка иницијација.” *Кодови словенских култура*, бр. 3 (1998): 196–217.
- Пандуревић, Јеленка. *Из фолклорне ризнице Босанске виле: епско-лирске пјесме*. Београд – Нови Сад – Бања Лука: Институт за књижевност и уметност – Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 2015.
- Петковић, Данијела. *Типологија епских песама о женидби јунака*. Београд: Чигоја, 2008.
- Радонић, Јован. „Херцег Стипан Вукчић Косача и породица му у историји и народној традицији.” *Зборник у славу Ватрослава Јагића*. Weidmanusche Buchhandlung, 1908, 406–414.
- Самарџија, Снежана. *Биографије епских јунака*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.
- Скарић, Владислав. „Стара босанска властела у данашњој топономастици.” *Гласник Српског географског друштва*, св. 7/8 (1922): 125–136.
- Толстој, Светлана и Љубинко Раденковић, ур. *Словенска митологија*. Београд: Zepher book world, 2001.
- Ђирковић, Сима. „Верна служба и вјера господска.” *Зборник Филозофског факултета*, књ. 6, св. 2 (1962): 95–112.
- Ђирковић, Сима. *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*. Београд: САНУ, Научно дело, 1964.
- Ђирковић, Сима. *Историја средњовековне босанске државе*. Београд: СКЗ, 1964а.
- Ђирковић, Сима. „Косаче у историографији.” у: *Српска проза данас. Косаче – оснивачи Херцеговине*, Радослав Братић, ур. Билећа – Гацко – Београд: Просвјета – Просвјета – Фонд Владимир и Светозар Ђоровић, 2002, 209–220.
- Чајкановић, Веселин. *Стара српска религија и митологија*. Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета: 1994.
- Bandić, Dušan. *Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba*. Београд: Biblioteka XX vek, 1980.
- Elijade, Mirča. *Sveto i profano*. Београд – Лаћарак: Alnari – Tabernakl, 2004.
- Karanović, Milan. „O hercegu Stjepanu.” *Nova Evropa*, knj. 29, br. 7–8 (1936): 236–244.
- Krstić, Branislav. *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*. Београд: SANU, 1984.

- Lilek, Emilijan. „Riznica porodice Hranići (nadimak Kosača).” *Glasnik Zemaljskog muzeja*, knj. 2, god. 1 (1889): 1–25.
- Palavestra, Vlajko. „Geneza dvaju narodnih priča o hercegu Stjepanu.” *Putevi: časopis za književnost i kulturu*, god. 7, br. 2 (1961): 305–320.
- Palavestra, Vlajko. „Nekoliko nepoznatih stihova o hercegu Stjepanu.” *Glasnik Zemaljskog muzeja. Etnologija*, sv.23 (1968): 133–137.
- Palavestra, Vlajko. „Sandalj Hranić Kosača u našim narodnim predanjima.” *Hercegovina: časopis za kulturno i istorijsko nasljeđe*, (1981): 73–85.
- Palavestra, Vlajko. *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine*. Sarajevo – Zemun: Buybook – Most Art, 2004.

Извори

- БВ, 1 – *Босанска вила*, год. 23, бр. 5 (1908): 75.
- БВ, 2 – *Босанска вила*, год. 20, бр. 2 (1905): 27.
- Богишић – Богишић, Валтазар. *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*. Београд: Државна штампарија, 1878.
- ВП – Palavestra, Vlajko. *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine*. Sarajevo – Zemun: Buybook – Most Art, 2004.
- ВЂ – Ђоровић, Владимир. *Српске народне приповијетке*. Нови Сад: Матица српска, 1909.
- Вук I – Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме I. Сабрана дела Вука Караџића, књ. 4*. Владан Неђић, ур. Београд: Просвета, 1975.
- Вук II – Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме II. Сабрана дела Вука Караџића, књ. 5*. Радмила Пешић, ур. Београд: Просвета, 1988.
- Вук III – Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме III. Сабрана дела Вука Караџића, књ. 6*. Радван Самарџић, ур. Београд: Просвета, 1988.
- Вук V – Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме. Књига 5 у којој су различне женске пјесме*. Друго државно издање. Љубомир Стојановић, ур. Београд: Државна штампарија, 1935.
- Вук Iр – *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стефановића Караџића I*. Живомир Младеновић и Владан Неђић, ур. Београд: САНУ, 1973.
- Вук IIр – *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стефановића Караџића II*. Живомир Младеновић и Владан Неђић, ур. Београд: САНУ, 1974.
- Гилфердинг – Гилфердинг, Александар. *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*. Сарајево: Веселин Маслеша, 1972.
- Дедијер – Дедијер, Јевто. *Херцеговина: антропогеографске студије*. Душан Берић, ур. Подгорица – Требиње: Нова књига – Видослов, 2001.
- ЕЗ 1 – Срећковић, Јован Л. *Српске народне песме (Левач)*. Скупио Јован Л. Срећковић, учитељ. Београд: Архив САНУ, Етнографска збирка, 1.
- ЕЗ 12 – Бесаровић, Петар Н. *Збирка српских народних пјесама из Босне и Херцеговине, што их је скупио и забиљежио Петар Н. Бесаровић*. Београд: Архив САНУ, Етнографска збирка 12.
- ЕЗ 64/1 – Петрановић, Богољуб. *Српске народне пјесме из Босне: Епске пјесме старијег времена. Четврта књига*. Београд: Архив САНУ, Етнографска збирка 64/1.
- ЕЗ 355 – Андрија Лубурић. *Народне пјесме епске*. Београд: Архив САНУ, Етнографска збирка.
- ЕР – *Ерлангенски рукопис*. Герхард Геземан, ур. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1925.
- Орбин, Мавро. *Краљевство Словена*. Сима Ђирковић, ур. Зрењанин: Sezam book, 2006.
- Петрановић II – Петрановић, Богољуб. *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине, књ. 2, Епске пјесме старијег времена*. Београд: Српско учено друштво, 1867.
- ССП I/2 – *Старе српске повеље и писма. Дубровник и суседи његови*, књ. 1, део 2. Љубомир Стојановић, ур. Београд: Српска краљевска академија, 1934.
- Стојадиновић I – Стојадиновић, Благоје. *Српске народне песме (епске) I*. Београд: Државна штампарија, 1869.

- ТР – Трношац, Јосиф. *Трношки родослов*. Драган Протић (прев.). Шабац: Епархија шабачка, 2008.
- Вошњак, 1 – *Вошњак*, god. 2, br. 45 (1892): 1–2.
- ВР, 1 – *Bosanski prijatelj*, sv. 2 (1851): 167–170.
- ВР, 2 – *Bosanski prijatelj*, sv. 3 (1861): 148–154.
- Deroko – Deroko, Dragutin. *Drina: geografsko-turistička monografija*. Novi Sad: Društvo Fruška gora, 1939.
- МН II – *Hrvatske narodne pjesme II. Odio 1. Junačke pjesme*. Stjepan Bosanac (прir.). Zagreb: Matica hrvatska, 1897.
- МН VI – *Hrvatske narodne pjesme VI. Odio 2. Ženske pjesme*. Nikola Andrić, Zagreb: Matica hrvatska, 1914.
- МН X – *Hrvatske narodne pjesme X. Ženske pjesme*. Nikola Andrić, ur. Zagreb: Matica hrvatska, 1942.
- Raić – Raić, Blaž. *Narodno blago*. Subotica: Štamparski umjetni zavod Etelke Rajčić, 1923.

Деян М. Илич

ФОЛЬКЛОРНИЙ ОБРАЗ ГЕРЦОГА СТЕФАНА

Резюме

Воспоминание о герцоге Стефане, одном из сильнейших местных государей нашего позднего средневековья, сохранилось и в народной памяти. В записях остались относительно многочисленные и жанрово разнообразные песни и предания про него. В настоящей работе, через тематическо-мотивный анализ культурно-исторических преданий, лирических, эпическо-лирических и эпических песен о герцоге Стефане, мы укажем на основные характеристики его, очень часто противоречивого и загадочного фольклорного образа. Мы исследим роль поэтических, жанровых закономерностей в оформлении образа, а также и отношение между фольклорным образом и историческим прототипом. Особенное внимание будет посвящено мотивам благ герцога, ссорой с сыном, и герцогу как строителю и любовнику. Мы рассмотрим отношение между локальным и общим в традиционном образе герцога, и его связь с остальными героями (наи)старейших времен. Мы попытаемся указать на способы стилизации, через которые образ герцога включается в традиционную картину величия и слома сербских средневековых земель.

Ключевые слова: герцог Стефан Вукчич Косача, эпическая биография, литературный характер, характеристика, искусственная стилизация.